

AGRICULTURE ON THE BASIS OF CLUSTER APPROACH OPPORTUNITIES TO INCREASE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

SCHOLASTICO-2021

Rustamova Dilsabo Dzhuraevna,

PhD, Senior Lecturer at the Department of Agribusiness and
Marketing, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology,

E-mail: dilbo@mail.ru

Abdulatifova Mokhinur Alisher qizi

“Agrobusiness and investment activity”

Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology,

mohinur280398@mail.ru

Annotation.

The article describes the role and importance of the cluster system in increasing the level of competitiveness of agricultural enterprises.

Keywords:

Cluster, agrocluster, value chain, agro-industrial integration.

Кириш. Республикамизнинг ҳудудларида қайта ишлаш қувватларидан самарали фойдаланиш орқали маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини ошириш, уларни экспортга йўналтириш ҳисобига мамлакатга валюта тушумини ошириш, янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳоли даромадларини ошириш муҳим ҳисобланади. Бунда мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги соҳасида бутун дунё тажрибасида ўзини оқлаган “маҳсулот етиштириш - харид қилиш - сақлаш ва қайта ишлаш - экспорт” занжирини ташкил этадиган тизим-кластер тизимига ўтиш, улар фаолиятини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратиб, агрокластерларни ташкил этиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тармоғидаги барча йўналишлар фаолиятини уйғунлаштириш, яъни бир мақсадга йўналтиришда муаммоларни ҳал қилиш, аввало маҳсулот етиштирувчи, ва қайта ишловчи корхоналар ўртасида ўзаро манфаатли иқтисодий муносабатлар тизимини агробизнесни ташкил этишнинг янги замонавий усуллари, яъни қайта ишлаш саноати корхоналари билан бирга кластерли ёндашув асосида ривожлантириш зарурати юзага келди. Чунки агросаноат интеграциясининг кластер усулидаги кўриниши қишлоқ хўжалиги тармоқлари ўртасидаги ўзаро ташкилий ва иқтисодий алоқаларни бирмунча соддалашуви ва ўзаро манфаатдорлик асосида ташкил этишни таъминлайди, яъни ташқи ва ички алоқаларнинг боғлиқлиги кучаяди.

Кейинги йилларда аграр соҳа имкониятларидан самарали фойдаланмаслик натижасида етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифат кўрсаткичлари талаб даражасида эмаслиги, уларни сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш билан шуғулланувчи бозор субъектлари ўртасидаги ўзаро ҳуқуқий-иқтисодий муносабатлардаги муаммо ва камчиликлар улар фаолияти самарадорлиги ва рақобатбардошлик даражасига салбий таъсир ўтказганлиги Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталарига Мурожаатномасида ҳам такидланди: “тармоқдаги ҳозирги ўсиш суръат-лари бизни мутлақо қониқтирмайди. Иқтисодиётимиз ривожини, аҳоли бандлиги ва даромадлари ўсишини таъминлайдиган энг муҳим соҳалардан бири бўлган қишлоқ хўжалигини стратегик ёндашувлар асосида тараққий эттириш зарур Бу борада бозор механизмларини кенг жорий қилиб, фермер ва деҳқонлар манфаатдорлигини оширмас эканмиз, биз кутган сезиларли ўзгариш бўлмайди” [1].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. 1990 йилда америкалик бизнес иқтисодчиси М.Портернинг томонидан саноат ва компанияларга нисбатан "кластер" тушунчаси киритилди[2]. М.Портер кластер муаммоларини ўзининг миллий ва минтақавий рақобатбардошлик ва унинг афзалликлари назарияси доирасида ўрганган. Ундан анча олдин 1890-1950 йилларда ишлаб чиқаришнинг концентрацияси ва оқилона тақсимланиш жараёнлари А.Маршалл, А.Лёш, В.Исард каби тадқиқотчилар томонидан ўрганилган[3]. Таниқли иқтисодчиларнинг минтақаларни ривожлантириш масалалари ва кластер стратегияларини ўрганиш бўйича қилган ишлари ушбу тадқиқотнинг назарий ва услубий асосини ташкил этди[4]. Кластер концепциясининг назарий асоси XIX асрнинг бошларида Фон Тюнен[5] ва унинг издоши А. Вебер агломерация иқтисодиётига бағишланган. Кластер ёндашуви А. Маршалл ва Ж. Шумпетер ва бошқалар томонидан чуқур ўрганилган[6].

Тадқиқот методологияси. "Кластер" тушунчасидан объектни таҳлил қилишда ҳам, ўрганишда ҳам фойдаланиш мумкин. Кластерлар ҳудудий ривожланиш стратегияси доирасида самарадорликни, инновацияни, рақобатбардошликни ва рентабелликни оширади. Ушбу муаммони тадқиқ қилиш давлатнинг иқтисодий сиёсатини назорат қилишда, қишлоқ хўжалигининг институционал асосларини такомиллаштиришда, интеграциянинг янада самарали шакллари ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди.

Назарий ва амалий нуқтаи назардан бозор иқтисодиёти шароитида тармоқ ва корхоналар микёсида иқтисодий самарадорликни оширишнинг асосий йўналишларидан бири ҳудудий ривожланиш тамойилларига амал қилиш ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш борасида бундай ёндашув кўплаб аграр иқтисодчи олимлар томонидан амалга оширилган илмий тадқиқот натижалари билан асосланган. Лекин амалга оширилган тадқиқотлар асосан режали иқтисодиёт даврида амалга оширилганлиги туфайли бугунги кун талабларига жавоб бермайди. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт доим ҳаракатда бўлишлиги қонунияти республикамиз қишлоқ хўжалиги тармоғи корхоналари иқтисодиётини ривожлантириш йўналишида олиб борилаётган илмий тадқиқот ишларининг тадрижий ривожланиши жараёнларида ҳам кузатилмоқда. Яъни қишлоқ хўжалигини кластерли ёндашув асосида ривожлантириш борасида ҳам илк илмий тадқиқот ишлари амалга оширилиб олимларимиз томонидан дастлабки таклиф ва тавсиялар берилаяпти.

Жаҳон иқтисодиётида интеграция жараёнларини глобалашуви ва чуқурлашуви агробизнесни ички кучли ва заиф томонларини ҳам, унинг бозордаги ташқи имкониятлари ва ҳавф-хатарларини ҳам ҳартомонлама чуқур ўрганишни тақозо этмоқда. Айнан ана шу имкониятлардан бири агросаноат гуруҳини кластер модели бўйича ташкил этишдир.

Кластер модели (ингл. kluster – “бирга ўсиш”) жаҳон амалиётида иқтисодий гуруҳни, минтақани, бутун мамлакатни рақобатбардошлигини кўтариш инструментисифатида кенг қўлланилади[7]. Кластер моделини асосий белгилари: гуруҳни ташқи бозордаги улушини ошириш имкониятига эгаллиги; жойлашган ҳудудда қулай шароитлар (ҳомашё, малакали персонал, инфраструктура, ўқув марказлар, илмий муассасалар ва б.)ни мавжудлиги; гуруҳни давлат томонидан кучли қўллаш эвазига қатнашувчиларнинг гуруҳда самарали иштирок этиш имкониятларини кенглиги.

Қайта ишлаш саноатида кластерларни ташкил этиш тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва уларни рақобатбардошлигини оширишда бир қатор рақобат устунликларини яратади:

- биринчидан уларнинг кластерга кирган фирма ва тармоқ корхоналарига меҳнат унумдорлигининг ошишига;
- иккинчидан инновацион ривожланиш имкониятларини оширади;
- учинчидан тадбиркорликни янги турлари ва кластер фаолиятини кенгайтиради.

Кластер самараси деганда кластерларда қатнашувчи корхоналарнинг ва умуман кластернинг турли натижавий кўрсаткичларига таъсири тушунилади. Ўз ишларида М.А.Николаев ва М.Ю.Махотаев агломерация самараси, ўқитиш самараси ва кооператив рақобатнинг самараси каби кластер таъсирининг турларини ажратиб кўрсатади, бу албатта минтақа иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш ва кластерлар самарадорлигини ошириш учун шароит яратади[8]. Ушбу рақобатбардош устунликларни амалга ошириш даражасини баҳолаш кластерни баҳолаш методологияси доирасида амалга оширилади, унда самарадорликни баҳолаш тамойиллари, усуллари, кўрсаткичлари ва мезонлари, шунингдек баҳолаш жараённинг тизимли ва мантиқий кетма-кетлиги мавжуд.

Кластернинг асосий хусусиятлари тўртта қоидага жамланган:

- 1) битта ёки унга алоқадор тармоқлар корхоналарининг битта жуғрофий нуқтада концентрацияси;
- 2) ўз маҳсулотларининг рақобатбардошлиги;
- 3) миждозларни жалб қилиш ва сақлаб қолиш учун рақобат;
- 4) ривожланишнинг юқори даражаси билан ҳамкорлик [9].

Қишлоқ хўжалигига мос бўлган ҳудудий ихтисослашув бўйича агрокластерларни шакллантиришда куйидаги мезонлардан фойдаланиш таклиф этилади.

- минтақадаги агробизнеснинг инвестицион жозибадорлиги;
- ўсимликчилик маҳсулотлари ҳосилдорлиги, чорвачилик ва паррандалар маҳсулдорлиги ва барқарорлиги даражаси;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турлари бўйича ишлаб чиқариш рентабеллигининг барқарорлик даражаси;
- асосий турдаги маҳсулотларни истеъмол қилиш барқарорлиги даражаси[10].

Кластерлар тармоқ ва фирмаларда меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни инновацион асосда ривожлантириш имкониятларини кенгайтириш, инновацияларни жалб қилиш орқали янги тижорат йўналишларини рағбатлантириш, кластер ичида ихтисослашув даражасини ошишига хизмат қилади. Малакали кадрлар ва ишчи кучи, ахборот таъминоти ва тижорат хизматларидан фойдаланиш яхшиланади. Экспорт даражасининг ошиши логистик занжирнинг такомиллашувига сабаб бўлади ва инфратузилмаларни ривожланишини таъминлайди. Инновациялар учун қўшимча янги ресурсларни жалб қилиш бўйича ҳамкорлик қилиш имкониятларини кенгайтиради. Илгари амалиётда бўлмаган янги ишлаб чиқариш ва иқтисодий алоқаларни ривожлантиради. Кластер иштирокчилари (аъзолари) ўртасида таваккалчилик даражасини пасайтиради. Тез ривожланаётган корхоналар ва венчур капиталини жалб қилиш ваколатларини кенгайтиради. Кластер ичидаги алоқалар ва муносабатлар, янги технологияларни жалб қилиш, субсидиялар олиш, катта битим ва лойиҳаларда бевосита иштирок этиш зарурати ва имкониятини беради. Кластерга кирган янги аъзоларни қўллаб-қувватлайди. Тадбиркорликда янги ғояларни амалга оширишга шароит яратувчи ижтимоий алоқаларни ўрнатади. Кластер ичида ахборот ҳаракати ва таъминотини ривожлантиради.

Хорижий иқтисодчи олимларнинг фикрларига кўра ўзаро муносабатлардаги устуворлик ва тенглик тамойилларини таъминлаш зарурати ресурсларнинг чекланганлиги, глобаллашув жараёнлари, ички ва ташқи бозорлардаги конъюктура ҳолати жаҳон ва миллий иқтисодиёт ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари билан боғлиқдир. Ўз навбатида бундай ҳолатлар ички ва ташқи бозорлардаги ўзгаришларга тезкор равишда мослашишни талаб этади. Давлат ва хусусий шерикчилик эса бундай ўзгаришларга мослашиш имкониятларини кенгайтиради.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикасининг аграр секторида юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқариш, экспорт ҳажмини ошириш, фойдаланишдан чиққан ва лалми ерларни ўзлаштириш, пахта, бошоқли дон экинларидан қисқартирилаётган майдонларга экспортбоп қишлоқ хўжалиги экинлари экишни кўпайтириш, шунингдек, боғ, токзор ва иссиқхоналар имкониятларидан самарали фойдаланиш мақсадида турли ихтисослашувдаги кластерлар, қишлоқ хўжалиги бирлашмаларини (кооперация) ташкил этиш ва уларни устувор ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиб, 2019 йилда 77 та пахта-тўқимачилик кластерлари фаолияти йўлга қўйилди (2018 йилда: 16 та) ва улар билан 16,0 мингдан ортиқ фермер хўжаликлари ўртасида тузилган контрактация шартномаси асосида 552,5 минг гектар ҳамда ўзларига ажратилган 125 минг гектар ва жами 677,5 минг гектар майдонда 2,4 млн тонна (100,0%) пахта хом ашёси ишлаб чиқарилди[11].

Пахтачилик соҳасида муваффақиятли синовдан ўтаётган кластер усули қишлоқ хўжалигининг бошқа соҳаларида ҳам кенг жорий қилинмоқда.

2019 йилда мева-сабзавотчилик кластерлари сони 66 тага етказилди ва уларга жами 18,9 минг гектар ер майдони ажратиб берилди.

Сифатли ва экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришга, уларни қайта ишлаб, ривожланган давлатлар бозорларига йўналтириш мақсадида улар экспорт географиясини кенгайтиришга ҳам жиддий эътибор қаратилмоқда. Бунда 258 минг тонна қувватидаги 133 та лойиҳа бўйича 597 та қайта ишлаш корхоналари томонидан жами 2 млн 107,6 минг тонна маҳсулот қайта ишланди.

2019 йилда жами 1,4 млн тонна (2018 йилга нисбатан 113% кўп) 1 млрд 250,4 млн доллар (140%) қийматидаги маҳсулот (жумладан, сабзавот: 589,4 минг тонна, 134% (қиймати 266,6 млн доллар); мева: 296,1 минг тонна, 119% (308,0 млн доллар); полиз маҳсулотлари: 38,7 минг тонна, 116% (15,5 млн доллар); узум: 187,8 минг тонна, 91% (221,1 млн доллар); дуккакли ва мойли экинлар: 170,8 минг тонна, 84% (186,8 млн доллар); қуритилган мева ва сабзавотлар: 121,3 минг тонна, 104% (205,9 млн доллар) ва кўчатлар: 3,1 минг тонна (46,6 млн доллар) Словакия, Бразилия, Жазоир, Исроил, Венгрия, Гонконг, Қувайт, Греция, Монголия, Марокаш, Австралия, Босния ва Герцеговина, Франция, Канада, Қатар каби ўнлаб давлатлар бозорларига экспортга чиқарилди.

Бу масалада халқаро тажриба пухта ўрганилгани ҳолда уларни қўллаб-қувватлаш механизмларини жорий этиш, бирлашма аъзоларида кооперация муносабатлари бўйича билим ва кўникмаларини ошириш ва олинган кредит маблағларидан самарали фойдаланиш имкониятларини яхшилашга жиддий эътибор қаратилмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Агрокластерларнинг самарали фаолият юритишига кўмаклашишни асосий йўналишлари куйидагилардан иборат:

-корхоналарни инновацион фаолиятини кластер модели бўйича шакллантириш ва янги шароитга мослаштириш ва мувофиқлаштириш мақсадида гуруҳ қатнашувчиларини ўзаро муносабатларини ички ва ташқи меъёрий ва ҳуқуқий тартиботини такомиллаштирган ҳолда кластер доирасида замонавий корпоратив бошқаруви механизмларига таяниб, қатнашувчиларнинг манфаатларини тўлалигича инобатга олиб ишлаб чиқиш талаб этилади;

-маҳаллий ҳокимият органларини кластерда қатнашувчи корхоналарни инновацион фаолиятига керакли даражада фойдали таъсирини ўтказиш механизмларини ишлаб чиқиш ва уларни ана шу ҳудуд шароитида амалга ошириш йўллари белгилаш даркор;

-Агрокластерда қатнашувчилар фаолиятини керакли ахборотлар билан таъминлаш учун энг аввало айнан шу гуруҳ доирасида кластер билан қатнашувчи-фирмани ўзаро фойдали иш муносабатларини ўрнатиш учун самарали корпоратив бошқаруви тааллуқли рақамли ва идентификациялашган ягона маълумот базани шакллантириш лозим;

-Сифатни умумий бошқариш концепцияси Total Quality Managment (TQM ИСО-9000/2010) талаблари ва замонавий интеграцион логистик тизим қоидаларига амал қилган ҳолда ҳар бир кластерни логистик стратегиясини ишлаб чиқиш учун унинг захиралари ва инфраструктурасини ҳозирги ҳолатини ишончли таҳлил қилиш, яқин ва узоқ келажақга прогнозлаш инструментларини яратиш талаб қилинади;

-агрокластерлар самарали фаолият юритиши учун мутахассис ходимларни узлуксиз тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш

тизимини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш бўйича чоратадбирларни амалга ошириш лозим;

-республикамизда кўплаб кластерлар ташкил этилиб фаолият юрита бошлаганларига кўп вақт бўлмади. Шу жиҳатдан улар фаолияти натижалари ҳали тўлиқ шаклланигани йўқ, қолаверса кластерлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталарига Мурожаатномаси. Т.: 2020.
2. Porter, M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York.
3. Isard W. (1975) *Introduction to Regional Science*.
4. Isard W. (1960) *Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science*. Изард У. Методы регионального анализа : введение в науку о регионах =: 1960 / Пер. сангл. В. М. Гохмана, Ю. Г. Липеца, С. Н. Тагера. — М. : Прогресс, 1966. — 660 с.
5. Von Thünen, J. H. (1966). *Isolated state: An English edition of Der isolierte Staat*. Pergamon. ⁶ Weber, A. (1909). *Über den standort der industrien*. JCB Mohr.
6. Rouvinen, P. and Ylä-Anttila, P. (1999) *Finnish Cluster Studies and New Industrial Policy Making*, in in Roelandt, T. and den Hertog, P (eds), *Boosting Innovation: The Cluster Approach*, OECD, Paris.

7. Porter, M. (1998) Clusters and the New Economics of Competition, Harvard Business Review, November-December, pp.77-90
8. Swann, P. (1998) Clusters in the US Computing Industry, in Swann, P., Prevezer, M. and Stout, D. (eds) The Dynamics of Industrial Clustering: International Comparisons in Computing and Biotechnology, Oxford University Press, Oxford.
9. Tsikhan, T.V.(2003).Cluster theory of economic development.Theory and practice of management (p. 65).
10. Варганова М.Л. Кластерный подход в обеспечении повышения конкурентоспособности продовольственного рынка региона на основе внутритерриториального взаимодействия. Экономические отношения. 2017. 7. (4). С.– 321-342. doi: 10.18334/eo.7.4.3819
11. <http://agro.uz>